

cratic transformations of society, it is indicated on factors of institutionalization of this phenomenon. The author presents the functional analysis of political parties as public category, their participation in transformation processes and their activities in the People Council of Bulgaria. The important role of parties is well-proven in development of

parliamentary system in Bulgaria. Legislative, party documents, scientific sources, materials of mass-media, public-opinion polls results are used in the current research.

Key words: Republic of Bulgaria, multi-party, People Council, parlamentarism, legislative branch of power, democratization.

УДК: 323.21(477)

© Наталія Ротар
(м. Чернівці)

УЧАСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У ДИСКУРСІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті встановлено, що формування дискурсивної моделі політичної участі громадян України розпочалося в процесі обговорення ідеї незалежності та проекту Основного закону нашої держави, проте, концентрація її основних ознак відбулася під час перебігу загальнонаціонального політичного дискурсу, предметне поле якого визначалося переосмисленням суті, векторів змін та принципами функціонування політичної системи України, закріплених Конституцією 1996 р. До середини 90-х рр. ХХ ст. політичний дискурс в Україні набув формату гри, характер якого орієнтує громадянина на зорове сприйняття політики, зорову співучасть, моделювання мобілізаційної уваги, яка завжди є ситуативною за своєю природою.

Ключові слова: політична участь, політичний дискурс, незалежність України, конституційний процес.

Актуальність проблеми участі громадян у загальнонаціональному політичному дискурсі визначається тим, що вона є однією з базових характеристик третього (міжвиборчого) етапу електорального циклу, що є відображенням якості і змісту політичного процесу. Поняття дискурсу у сучасній політичній науці до певної міри метафоричне, сьогодні воно означає не стільки міжособовий діалог як мовну дію, скільки зміст діалогу між суб'єктами політичних відносин, який опосередковується на інституційному рівні. У процесі цього діалогу відбувається не тільки опис об'єкта та предмета дискурсу, а й його конструювання. Призначення політичного дискурсу полягає у змістовній організації політики, перш за все політичного процесу, тому зміст політичного дискурсу визначається „вольовими інтенціями та діями, які, поза сумнівом, наділені змістом, проте не завжди набувають форми слова, хоча, як правило, існують у конвенціоналізованих мовних формах” [12, с. 12].

Політичний дискурс як предмет політичної науки є недостатньо розвиненим напрямком наукових пошуків, водночас дослідження М.Львіна, В.Горбатенка, М.Михальченка, І.Кресіної, А.Круглашова засвідчують його перспективний потенціал в частині пояснення особливостей політичних трансформацій в Україні. Метою даної статті є здійснення аналізу участі громадян України в дискурсі незалежності та конституційному процесі як процесу, що визначив особливості

формування дискурсивної моделі політичної участі.

На початковому етапі формування дискурсивного поля української політики, залучення громадян до обговорення найбільш важливих проблем політичного майбутнього України здійснювалося за допомогою використання ними однієї з прямих форм політичної участі – референдуму. Політичне значення референдуму полягає у тому, що за його допомогою громадяни отримують можливість впливати на процес формування державної політики, а органи державної влади – зіставляти власне бачення розв'язання політичних проблем із загальними настроями суспільства. Референдум є процесом, який передбачає ініціювання, проголошення, проведення та впровадження у політичну дійсність ухвалених рішень. На кожному з цих етапів політична участь громадян має специфічний характер та особливе змістовне навантаження. На *підготовчому етапі* громадянами або іншими суб'єктами політики здійснюється процес формулювання ініціативи, яка згодом визначатиме предмет референдуму; інформування громадян; агітаційна кампанія та суспільне обговорення предметного поля референдуму. На *етапі проведення*, який передбачає призначення референдуму, організацію, голосування та підбиття підсумків, найбільш важливою формою політичної участі громадян є голосування та здійснення нагляду за цим процесом. Етап *реалізації рішень референдуму*, який змістовно складається з імплементації рішень референдуму та відповідальності за процес їх виконання, переважно є закритим для громадян, навіть якщо вони виступали в ролі ініціатора його проведення.

Для населення України першим досвідом участі у референдумі став референдум 17 березня 1991 р., на якому вирішувалася політична доля СРСР та опосередковано – доля української держави. Більш суттєві наслідки для української державності мав Всеукраїнський референдум від 1 грудня 1991 р., предметом обговорення якого стали питання національного суверенітету. Зважаючи на важливість предметного поля референдуму, чималого значення набувала проблема обґрунтування правової основи його проведення. Відомо, що 72 ст. Конституції СРСР закріплювала право вільного виходу зі складу СРСР, однак тільки 3 квітня 1990 р. Законом СРСР „Про порядок вирішення питань, пов'язаних із виходом союзної республіки з СРСР” створювався механізм

відновлення національного суверенітету тією чи іншою республікою. Визнаючи референдум як один із можливих механізмів легітимації влади в процесі відновлення української державності, 3 липня 1991 р. Верховною Радою Української РСР був ухвалений Закон „Про всеукраїнський та місцеві референдуми” [31].

Могутнім поштовхом, стимулятором активізації процесів державотворення в Україні стали серпневі події у Москві, відомі як путч ДКНС. Реакцію офіційного Києва на них найбільш повно характеризує інтерв'ю Голови ВРУ Л.Кравчука українським ЗМІ. Інформуючи населення республіки про створення у Москві ДКНС, він наголосив: „не викликає сумнівів, що у правовій державі все повинно здійснюватися на основі Закону, і навіть тоді, коли оголошується надзвичайний стан” [27, с. 309]. Така поміркована позиція Л.Кравчука згодом отримала схвальну оцінку політологів у термінах позиція ухильного очікування [20, с. 56]. На її фоні досить важливим для перспектив незалежності України було визначення характеру ставлення населення до дій ДКНС.

Адекватним індикатором визначення характеру політичних орієнтацій населення України є оцінка серпневого путчу. Так, 54% опитаних оцінили заяви ДКНС з почуттям страху за незміцнілу демократію; 34% – з почуттям радості й надії на те, що врешті-решт у центрі знайшлися політичні лідери і державні діячі, які наведуть залізний порядок і припинять розвал держави та економіки; 6% – з почуттям розгубленості і невизначеності. Емоційний блок політичних оцінок представлений наступними реакціями громадян: 5% респондентів визнали, що намагалися відмовчатися, щоб не накликати біду на себе і свою сім'ю; 30% відмовчатися не могли, але і вголос виступати проти побоювалися, тому ділилися своїми критичними думками лише у вузькому колі людей, яким довіряли (так звані кишенькові бунтівники); 13% схвально поставилися до декретів ДКНС; 37% свою принципову негативну реакцію проти хунти визначили одразу ж, висловлюючи відкрито й публічно своє неприйняття змови як серед друзів, так і в оточенні опонентів, які могли сфабрикувати донос; 2% були здатні і готові здійснити перехід від слів до діла, вважаючи своїм обов'язком організувати відсіч політичній банді, відправили телеграму до Верховної Ради УРСР, взяли участь у зборах протесту; 3% сприйняли появу ДКНС з обуренням; 2% – зі страхом і слізьми; 8% – ухилилися від відповіді [1, с. 95–98]. Отже, більшість опитаного населення України негативно оцінило путч ДКНС, водночас в українському суспільстві збереглося побоювання покарання за відкриті виступи проти реакціонерів. О.Гарань підкреслює, що тоді „тільки опозиція послідовно і рішуче виступила проти заколотників, швидко виробила єдину позицію. Однак виявилася певна неузгодженість її дій щодо підготовки до загального страйку. Хоча переважна більшість населення України не підтримала дій заколотників, на відміну від Москви та Санкт-Петербурга масових

демонстрацій не спостерігалось” [2, с. 74]. У цілому позиція ВРУ та населення України стосовно ДКНС збігалася, що стало суттєвим чинником поглиблення процесів проголошення української державності.

Вже 24 серпня 1991 р. Україна, майже одночасно з республіками Прибалтики, проголосила свою незалежність. У цій ситуації необхідність підтримки української державності народом України визнавала й усвідомлювала більшість політиків як національного, так і бюрократично-адміністративних таборів. На скликаній 27 серпня 1991 р. позачерговій сесії ВРУ Л.Кравчук наголосив, що єдиним надійним гарантом збереження народу України від переворотів, які відбуваються у Москві, є сам народ України. Тому найголовнішим завданням ВРУ є в стислі строки завершити побудову суверенної Української держави [28, с. 4]. Згодом, пригадуючи серпневі події 1991 р., перший президент України підкреслював, що ідея проведення референдуму про незалежність виникла під час проголошення незалежності України: „Ця ідея належить мені особисто. І не тому, що я так дозрів, а мені підказав цю ідею Горбачов. Він мені весь час казав: „Леоніде Макаровичу, до чого тут ваша незалежність, яку ви збираєтеся проголосувати: чи є у світі приклад, щоб Верховна Рада здолала референдум? (всесоюзний березневий референдум. – Н.Р.). ...Отже, якщо ми не проведемо референдум, вирішив я, то наш Акт про незалежність нічого не значить. І ось тоді я запропонував провести референдум” [18].

Отже, після подій 24 серпня 1991 р. для України особливого значення набувала проблема легітимації влади, яка найбільш ефективно могла бути розв'язана за допомогою використання механізму загального волевиявлення народу України. Про потребу такого кроку йшлося і на зустрічі заступника Голови ВРУ В.Гриньова з делегацією Європейського департаменту Міністерства закордонних справ Польщі, яка відбувалася в Києві. Члени делегації наголошували, що „незалежність України потребує підтримки народу під час референдуму” [23], підкреслюючи, що на той час це єдина можливість для України бути самостійною державою, визнаною світовим співтовариством. Однак, реальні кроки у цій справі почали здійснюватися тільки у жовтні 1991 р., коли було ухвалено „Звернення Верховної Ради України до народу” [10]. Народні депутати підкреслювали, що в ситуації відсутності іншого шляху розвитку України, окрім незалежності, народ України, який є *політично зрілим*, здатен висловити власну точку зору щодо майбутнього своєї держави на всеукраїнському референдумі. Неабияким стимулом активної участі населення України у референдумі стало те, що він офіційно був названий всеукраїнським, а не республіканським. В ідеологічному плані це звернення стало завершенням першого етапу референдуму.

Під час підготовки референдуму вперше в дискурсі незалежності були задекларовані позиції ідеологічно різних політичних сил. Більшість із них підтримували

ідею політичної незалежності та самостійності України загалом, проте форма та характер підтримки були різними – від максимально позитивних до м'яких варіантів. Найбільш поміркованою була позиція СПУ, на установчому з'їзді якої було визначено, що „народ України проголосує за підтримку Акта про незалежність. Будемо просити людей про це. Але Верховна Рада зобов'язана дати людям можливість вибирати” [21, с. 16]. Зрештою, це відтворювало загальні настрої українського суспільства. Ситуація реального вибору в системі політичних альтернатив була мало знайомою для громадян більшості соціалістичних країн: у кінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. „інформаційний вакуум змінився ... інформаційною мозаїкою” [9, с. 9], розібратися в якій громадянам, що звикли сприймати політичні події в оцінках інформаційної монополії КПРС, було достатньо складно. Проте сама суть ідеї незалежності, активна політична кампанія національної еліти спричинили позитивне голосування з основного питання референдуму (додаток У, табл. У.1). Дані таблиці свідчать: якщо взяти до уваги не загальну кількість занесених до списків, а тих, хто, отримавши бюлетень, реально проголосував (31891742 громадян), то рівень підтримки ідеї незалежності України буде значно вищим і становитиме 90,31%. Різниця між показниками підтримки основного питання референдуму, яка розраховується від загальної кількості виборців та від кількості тих, хто реально проголосував, є незначною і становить тільки 14,29%. Такому результату сприяло одночасне проведення перших виборів Президента України, у процесі підготовки яких усі претенденти на цю посаду одноставно виступали за незалежність України.

Водночас, не слід ідеалізувати ситуацію – не всі громадяни, які віддали свій голос за незалежність України, були переконані у правильності свого вибору. Варто підтримати думку аналітиків про те, що такі результати голосування „з'явилися внаслідок унікального збігу обставин: переляканий рішучими заходами російського керівництва по декомунізації, український номенклатурний істеблішмент поспішно заангажував ідею державної незалежності й кинув на пропаганду всі підконтрольні засоби; вперше дістали простір для фронтального пропагандистського наступу „демократи”; спрацював „рязанський синдром” – економічна криза в Росії створила відчутний розрив між життєвим рівнем навіть у сусідніх областях Російської Федерації та України. ... Населення голосувало проти „реформаторського” керівництва М.Горбачова...” [19, с. 280]. До того ж, результати референдуму задекларували регіональну нерівномірність підтримки ідеї незалежності: у Харківській, Луганській, Донецькій, Одеській областях, у яких проживала чверть населення України, в сукупності Акт проголошення незалежності підтримали менше двох третин виборців (62,5%), в Криму – трохи більше однієї третини (35,5%). Оцінюючи по десятиліттю перебіг голосування на референдумі, член Гельсінської комісії, а тоді –

міжнародний спостерігач за процесом голосування українців О.Дейчаківський підкреслює, що на виборчих дільницях Києва та області спостерігачі не помітили жодних серйозних порушень: „Ми бачили, що селяни голосували „за” щиро, а не тільки тому, що так казала влада” [7]. Отже, опосередковано визнаючи загальну установку, яка виходила від влади, спостереження О.Дейчаківського дозволяють стверджувати, що інтереси влади та інтереси народу на всеукраїнському референдумі 1991 р. збіглися.

Відповідно до ст. 41 Закону України „Про всеукраїнські і місцеві референдуми”, рішення референдуму мали імперативний характер, тобто були обов'язковими до виконання на території всієї України, що дозволило Верховній Раді Української РСР заявити, що відтепер договір 1922 р. про утворення СРСР стосовно України є недійсним [33, с. 141]. Імперативний характер референдуму сприяв і тому, що після його проведення Україну як незалежну державу визнала суб'єктом міжнародних відносин більшість країн світу, тоді як після прийняття Декларації про державний суверенітет цього не зробила жодна країна світу. Особливо важливим для легітимзації влади в Україні було визнання результатів референдуму президентом УНР в екзилі М.Плав'юком та Державним Центром Української Народної Республіки [24, с. 8].

Отже, референдум мав надзвичайно важливе політичне значення для відновлення української державності, адже саме його позитивні результати легітимували Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. та стали підставою для визнання незалежності України світовим співтовариством. Ініційований владою, референдум 1 грудня 1991 р. сформував у громадян України почуття залучення до процесу вирішення нагальних політичних проблем та створення законодавчої бази для поглиблення фундаментальних змін у політичній системі. Незважаючи на те, що масова українська свідомість тоді оперувала стереотипною уявою про обов'язковий характер політичної участі, активність, виявлена на другому етапі референдуму, мала свідомий характер, тому модель участі населення у дискурсі незалежності може бути визначена як автономна. Питання, винесені на референдум, були цілком новими для українських виборців, відповідно, пізнавальний аспект першого етапу референдуму набув особливого значення, продемонструвавши єдність політичних позицій більшості сегментів політичної еліти та населення України. Водночас погоджуємося з ідеєю О.Дергачова, що в процесі здобуття незалежності українське суспільство отримало слабкий і надзвичайно суперечливий імпульс оновлення, однією з характеристик якого стало те, що на початковому етапі трансформаційних процесів тільки незначна частка громадян артикулювали свої інтереси у площині здобуття суверенної національної держави. Проте, і вона після імплементації рішень референдуму була відсторонена елітою від розробки принципових

рішень, визначення моделі політичного і суспільного розвитку, конструювання влади і реального впливу на її діяльність, від формулювання відповідей на питання про нову систему цінностей і модель національного розвитку [8, с. 7–8, 17]. Відповідно, для громадян України – і для політично активної меншості, і для політично пасивної більшості – залишилися відкритими проблеми визначення напрямків трансформації основних форм участі у дискурсивній практиці влади.

Загальна соціальна криза, яка охопила Україну у перше десятиріччя постсоціалістичних трансформацій, та зміст економічних перетворень сприяли частковій втраті популярності ідеї незалежності та політичної активності серед громадян України [22, с. 242]. Дійсно, після референдуму, який підтвердив та легітимував незалежність України, громадяни нашої держави достатньо тривалий час не брали активної участі в обговоренні питань політичного розвитку. Тільки після того, як конституційний процес увійшов у активну фазу творення нової Конституції України, вони були долучені до політичного дискурсу як один із суб'єктів. Початком цього етапу слід вважати 1 липня 1992 р., коли ВРУ ухвалила Постанову про винесення першого проекту Конституції України на всенародне обговорення [26].

Правовим підґрунтям всенародного обговорення проекту Конституції України був Закон УРСР „Про народне обговорення важливих питань державного життя Української РСР” [32], яким забезпечувалися умови для участі громадян у виробленні рішень з важливих питань державного і суспільного життя на основі широкої гласності, зіставлення і врахування різноманітних думок та пропозицій. Згідно із Законом (стаття 4) участь в обговоренні проекту Конституції мали право брати громадяни безпосередньо, а також через громадські організації, трудові колективи, збори за місцем проживання, органи громадської самодіяльності, збори військовослужбовців по військових частинах, засоби масової інформації. Пропозиції і зауваження громадян, трудових колективів, державних і громадських органів щодо проекту Конституції, які надійшли до Президії ВРУ, повинні були розглянуті і враховані при доопрацюванні проекту відповідними постійними комісіями ВРУ чи спеціальною комісією. Під час конституційної дискусії, яка офіційно тривала з 15 липня до 1 листопада 1992 р., а фактично була продовжена до 1 грудня, громадянами України було внесено 47 тис. пропозицій та зауважень до проекту Конституції України [143, с. 281]. Загалом в обговоренні взяли участь майже 190 тис. громадян, 20 обласних, 114 міських, районних, селищних і сільських рад народних депутатів, 118 об'єднань громадян, понад 2900 трудових колективів. Центральні та місцеві ЗМІ опублікували понад 900 матеріалів, наводячи зауваження і конкретні пропозиції, аналізуючи проект Конституції [15, с. 25].

Спектр пропозицій та зауважень громадян визначився усіма положеннями проекту, проте

принципові пропозиції стосувалися переважно правового статусу людини і громадянина; сутнісних ознак українського суспільства, що моделювалося Конституцією; форми державного устрою; характеру політичного режиму; етнонаціональних аспектів функціонування української державності; суті, форми і змісту здійснення народовладдя; основних принципів і механізмів реалізації державної влади на центральному, регіональному та місцевому рівнях; системи самоврядування та її співвідношення з державною владою; організації судової гілки влади; соціально-економічних відносин тощо [15, с. 26–28]. Значна кількість громадян, політичних партій, громадських організацій висловилися проти надмірної централізації влади в українській державі, певної декларативності при формулюванні позитивних прав і свобод громадян, звуження гарантій їх реалізації і захисту, недостатньої демократичності територіальних основ формування органів державної влади і самоврядування в областях та районах тощо. За офіційною інформацією, 188 статей проекту було доповнено чи редакційно змінено, 48 статей вилучено, внесено 30 нових статей. За своєю суттю пропозиції та зауваження коливалися від повного схвалення до повного неприйняття Проекту Конституції. Зокрема, декілька регіональних осередків СПУ, 7 обласних, 51 міська, районна та сільська ради повністю заперечували можливість обговорення у ВРУ та прийняття даного варіанту нової Конституції України [15, с. 22].

10 листопада 1993 р. для повторного всенародного обговорення було опубліковано відредагований варіант проекту Конституції України від 26 жовтня 1993 р., проте конституційна дискусія тривала вже тільки у громадських та наукових колах. На законодавчому рівні вона відновилася після президентських виборів 1994 р. (10 листопада 1994 р. ВРУ ухвалила Постанову „Про склад комісії з опрацювання проекту нової Конституції України”) і тривала до 1996 р. – часу її ухвалення ВРУ. Процес підготовки Конституції оголив протиріччя між ВРУ та Президентом України, а спосіб її ухвалення „перетворився на окрему тему політичної полеміки” [29, с. 80]. Л.Кучма на публічному рівні розставляв акценти у суті конфлікту в контексті протистояння антиреформаторських консервативних сил у парламенті, очолюваних О.Морозом, та прогресивного, енергійного президента, якому потрібні повноваження для прискорення реформ, стабілізації системи соціально-економічних відносин. У свою чергу, ВРУ, яка за радянською Конституцією мала верховну владу, винувала Президента в авторитарному стилі політичного управління та руйнуванні економічного потенціалу країни.

Зважаючи на те, що парламент виявився неспроможним ухвалити розроблений в Адміністрації Президента Закон „Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні”, Л.Кучма 31 травня 1995 р. підписав Указ „Про проведення опитування громадської думки з питань довіри громадян України

Таблиця 1

Хто повинен приймати нову Конституцію України
(динаміка громадської думки у Києві, %)

Варіант відповіді	Листопад 1993 р.	Жовтень 1994 р.	Грудень 1995 р.
Верховна Рада України	15,5	8,0	16,7
Спеціально обрані Конституційні збори	12,3	14,3	5,6
Народ України на референдумі	29,0	62,5	56,0
Інші варіанти	11,8	1,5	1,1
Не визначилися і не відповіли	31,5	13,8	20,6

Джерело: Складено за: [5, с. 96; 11, с. 57]

Президентів України та Верховній Раді". Наступного дня ВРУ наклала вето на цей указ, проте саме його поява прискорила формулювання компромісного рішення – Конституційного договору, підписаного 8 червня 1995 р. між Л.Кучмою та О.Морозом. За нею, до ухвалення нової Конституції вступав у дію документ „Про основні засади організації та функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України”. Сторони домовилися також, що не пізніше ніж через рік винесуть на референдум проект нової Конституції України, до того часу вони „не виноситимуть на всеукраїнський референдум і опитування громадської думки інші питання, крім прийняття нової Конституції” [14].

На той момент рейтинг Президента України був набагато вищим (йому довіряло 49% громадян), ніж у ВРУ (їй довіряло 10% громадян), тому позицію Л.Кучми в дискусії навколо нової Конституції підтримувало 23,5% громадян, тоді як позицію ВРУ – 11,8%. До певної міри це пояснюється збереженням орієнтацій громадян України на авторитарні форми правління: у червні 1995 р. 28% громадян вважали, що президентська республіка є найкращою формою правління для України, 19% схилилися до думки, що нею є президентсько-парламентська республіка. Більше того, з посиленням протистояння між основними суб'єктами владного дискурсу щодо принципів конституційного устрою збільшилася кількість громадян, які вважали, що на період виходу з кризи Україні потрібне авторитарне правління (на зразок Піночета): якщо у січні 1995 р. таке судження визначало позицію 25% громадян, то у червні 1995 р. ним оперували вже 34% [5, с. 87, 89, 91]. Загалом, завершальна фаза конституційного процесу (1995-1996 рр.) набула „агресивного характеру політичної риторики” [16, с. 46], який супроводжував обговорення проектів як у сесійній залі парламенту, так і в засобах масової інформації і був обумовлений прагненням відстояти окремі вузькопартійні інтереси й ідеологічні забобони, надати їм конституційного, загальнонаціонального звучання.

Президент, користуючись високим рівнем довіри до громадян, 26 червня 1996 р. спробував реалізувати запропонований раніше варіант змісту та механізм ухвалення Конституції України на всеукраїнському референдумі і підписав відповідний Указ „Про проведення всеукраїнського референдуму з питання нової Конституції України” [30]. Л.Кучма виносив на референдум президентський проект Конституції, схвалений Конституційною комісією 11 березня 1996 р., тоді як ВРУ 4 червня 1996 р. ухвалила в першому читанні зміст Основного закону, який за своєю суттю був більш демократичний, ніж президентський варіант. Громадяни України домінуючою більшістю висловлювалися за ухвалення нової Конституції шляхом референдуму, тому ймовірність підтримки варіанту Основного закону, запропонованого Л.Кучмою, була достатньо високою (табл. 1).

З одного боку, референдум з питання прийняття Конституції прискорив би процес легітимації конституційного ладу, засвоєння та реалізацію громадянами політичних прав і свобод. Зокрема, С.Головатий підкреслював, що обов'язковим елементом завершального етапу конституційного процесу має стати „механізм надання новій Конституції України конституційності”, тобто надання їй народної легітимності. Правник бачив таку організацію завершального етапу конституційного процесу в Україні, коли безпосередня участь громадян у конституційному процесі буде забезпечена не тільки через їх участь у всеукраїнському референдумі, а й через механізм залучення до публічного розгляду проекту Конституції. На відміну від всенародного обговорення проекту Конституції у 1993 р., коли до Конституційної комісії громадяни надсилали свої пропозиції щодо його вдосконалення, повинні бути організовані „всеукраїнські публічні конституційні слухання, які б варто провести в головних регіональних центрах України – Харкові, Донецьку, Одесі, Сімферополі, Дніпропетровську, Львові та Києві. Це стало б нагодою для безпосереднього висловлення волі народу на публічних слуханнях” [4, с. 5–6]. Отже, обов'язковими елементами процедури третього етапу конституційного процесу в Україні мали стати: Робоча група – Конституційна комісія – Венеціанська Комісія Ради Європи – Верховна Рада України – Всеукраїнські публічні конституційні слухання – Всеукраїнський референдум, що засвідчило б вагомість громадян як суб'єктів конституційного процесу та політичного дискурсу незалежності в цілому. Принагідно зазначимо, що в світовій практиці застосування референдуму як способу прийняття або затвердження нової Конституції нерідко має характер політико-правової традиції, наприклад у США та Швейцарії [34, с. 12].

З іншого боку – проведення конституційного референдуму спричинило б політичну кризу та відверту конфронтацію між Президентом та ВРУ, оскільки наведені вище дані дозволяють стверджувати, що громадяни України схилилися до підтримки президентського варіанту Конституції. Про небажаність винесення Проекту Конституції зауважували і окремі експерти, підкреслюючи, що в разі такого перебігу подій Конституція не буде визнана легітимною у Криму, у південних і східних областях України;

відбудеться посилення антидержавних настроїв в АРК; загостриться регіональне протистояння; будуть послаблені позиції держави у переговорному процесі з іншими суб'єктами міжнародних відносин щодо питань кордонів та громадянства [17, с. 3]. На нашу думку, тенденції регіонального сепаратизму середини 90-х рр. були не настільки сильними, щоб суттєво дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію. Проведення всеукраїнських конституційних слухань оновило б віру громадян України у цінності демократії, стимулювало б підвищення рівня політичної компетентності та до певної міри загальмувало б орієнтацію влади на використання мобілізаційних практик по залученню громадян до політичного дискурсу.

З метою унеможливлення проведення референдуму за президентським варіантом Конституції, ВРУ ухвалила рішення про роботу в режимі єдиного засідання на період до прийняття Основного закону. Ухвалення Конституції 28 червня 1996 р. завершило формування легітимного політичного простору, визначило основних суб'єктів політичного процесу та законодавчо закріпило основні форми політичної участі громадян України.

Отже, формування дискурсивної моделі політичної участі громадян України розпочалося в процесі обговорення ідеї незалежності та проекту Основного закону нашої держави, проте, концентрація її основних ознак відбулася під час перебігу загальнонаціонального політичного дискурсу, предметне поле якого визначалося переосмисленням суті, векторів змін та принципами функціонування політичної системи України, закріплених Конституцією 1996 р. До середини 90-х рр. ХХ ст. політичний дискурс в Україні набув формату гри, характер якого орієнтує громадянина на зорове сприйняття політики, зорову співучасть, моделювання мобілізаційної уваги, яка завжди є ситуативною за своєю природою. Наслідком цього стало формування уяви про політичний процес не як „про структуровану, регламентовану сферу реальної діяльності, а як про шоу, в якому здійснюється перерозподіл ролей та штучно формується його простір” [3, с. 159]. На початковому етапі процесу обговорення Конституції України громадяни України отримали можливість виступити як суб'єкт владного дискурсу. Згодом, у зв'язку з посиленням протистояння між Президентом та парламентом, рухом політичного режиму в напрямку авторитарних традицій здійснення влади, відсутністю інституту системної опозиції, моделюванням владою згубної практики погрожування референдумом, громадяни України були відсторонені від участі у політичному дискурсі міжвиборчого періоду.

Джерела та література:

1. Беленький В., Шевченко С. Ставлення до серпневого путчу // Політика і час. – 1991. – № 17–18. – С. 95–98; 2. Гарань О.В. Становлення та діяльність політичної опозиції в Україні у 1989–1991 рр. Автореф.

дис... д-ра іст. наук у формі наукової доповіді: 07.00.01. – К.: Інститут історії України НАН України, 1996. – 82 с.; 3. Глебова И.И. Нанний постсоветизм в политико-историческом контексте. – М.: ИНИОН, 2006. – 260 с.; 4. Головатий С. Конституційне утвердження свободи для України // Конституція незалежної України: У 3 кн. Книга перша. Документи, коментарі, статті / За заг. ред. С.Головатого. – К.: Українська правнича фундація, 1995. – С. 3–6; 5. Данные социологических опросов // Украина сегодня. Хроника – анализ – прогноз. Бюллетень КЦПИК. – 1996. – № 9–10. – С. 85–103; 6. Дарсен К.А. Шантаж как орудие государственного господства: Украина при Кучме // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. – 2001. – № 3. – С. 39–42; 7. Дейчаківський О. 1 грудня 1991 року відбувся референдум, який вирішив майбутнє України. Спогади міжнародного спостерігача. – Режим доступу: <http://www.svoboda-news.com/2001/48/u1.htm>; 8. Дергачов О. Особливості розвитку й організації структур громадянського суспільства // Україна: плоди дванадцяти бурхливих років: Зб. ст. Упоряд. та ред.: В.І.Андрійко та Г.Курт. – К.: Заповіт, 2003. – С. 6–56; 9. Задорожнюк Э.Г. Социал-демократия в Центральной Европе. – М.: Academia, 2000. – 312 с.; 10. Звернення Верховної Ради України до народу // Голос України. – 1991. – № 207. – 24 жовтня. – С. 1; 11. Избирательный закон и способ принятия новой Конституции: позиция парламента и общества. По материалам исследования, проведенного политологами М.Погребинским и В.Малинковичем // Украина сегодня. Хроника – анализ – прогноз. Бюллетень КЦПИК. – 1996. – № 9–10. – С. 56–57; 12. Ильин М.В. Политический дискурс как предмет анализа // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. – 2002. – Вып. 3. – С. 7–19; 13. Історія української Конституції / Упоряд. А.Г.Слюсаренко, М.В.Томенко / Українська правнича фундація. – К.: Право, 1997. – 464 с.; 14. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України [Від 8 червня 1995 р. № 1к/95]. – Голос України. – 1995. – 10 червня. – С. 3–4; 15. Конституція незалежної України: У 3 кн. Книга перша. Документи, коментарі, статті / За заг. ред. С.Головатого. – К.: Українська правнича фундація, 1995. – 342 с.; 16. Кремень В.Г., Безлюда Д.М., Бондаренко В.Д., Валевський О.Л., Головатий М.Ф. Соціально-політична ситуація в Україні: поступ п'яти років: Монографія. – К.: НІСД, 1996. – 107 с.; 17. Кудряшов С.П., Одарич С.О., Оробець Ю.М., Томенко М.В. Конституційний референдум: єдність чи розкол України. – К.: Фонд „Українська перспектива”, 1996. – 10 с.; 18. Кузьмин Г., Закревский Н., Якунов Е. Л.Кравчук – за независимость без самоизоляции // Киевские ведомости. – 2004. – 30 ноября; 19. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. – К.: Абрис, 1994. – 495 с.; 20. Литвин В.М. Україна:

досвід та проблеми державотворення (90-ті рр. ХХ ст.). – К.: Наукова думка, 2001. – 560 с.; **21.** Матеріали установчого з'їзду Соціалістичної партії України // Матеріали I–V з'їздів Соціалістичної партії України / За ред. О.Мороза. – К.: Вибір, 1997. – Т. 1: 1991–1994. – С. 11–42; **22.** Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформации, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2001. – С. 440 с.; **23.** Незалежність потребує підтримки народу // Голос України. – 1991. – 12 вересня. – С. 3; **24.** Плав'юк М. Перед і після проголошення незалежності України // Пам'ять століть. – 2002. – № 3. – С. 3–17; **25.** Полешко А. Конституционный процесс в Украине: замыслы и реалии // Украина сегодня. Хроника – анализ – прогноз. Бюллетень КЦПІК. – 1993. – № 3–4. – С. 19–25; **26.** Про проект нової Конституції України: Постанова Верховної Ради України від 1 липня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 37. – Ст. 550; **27.** Современная политическая история России (1985 – 1987 годы). Т. 1. Хроника. – М.: Духовное наследие, 1997. – 989 с.; **28.** Стабілізувати політичну ситуацію. Доповідь Л.Кравчука на позачерговій сесії ВРУ // Голос України. – 1991. – 27 серпня. – № 165. – С. 4; **29.** Толстов С. Конституційний процес в історичній ретроспективі // Ста-новлення владних структур в Україні (1991 – 1996) / Редкол.: О.Гарань, В.Кулик, О.Майборода. – К.: Центр політичного аналізу газети „День”, 1997. – С. 66–88; **30.** Указ Президента України „Про проведення всеукраїнського референдуму з питання нової Конституції України” //

Урядовий кур'єр. – 1996. – 27 червня. – С. 2; **31.** УРСР. Закон. Про всеукраїнський та місцеві референдуми: Прийнятий 3 липня 1991 р. № 1268–ХІІ // Відомості Верховної Ради України УРСР. – 1991. – № 33. – С. 443; **32.** УРСР. Закон. Про народне обговорення важливих питань життя Української РСР // Радянська Україна. – 1988. – 7 червня. – С. 1; **33.** Федоренко В. Референдум чи опитування? Повернемося у 1991 рік (Інститут референдуму: світовий досвід і Україна) // Віче. – 1998. – № 7. – С. 133–142; **34.** Шаповал В. Референдум як форма безпосередньої демократії // Вибори та демократія. – 2005. – № 2. – С. 4–18.

Nataliya Rotar

Participation of the Ukrainian People in Discourse of Independence and Constitutional Process

The paper studies the formation of discursive model of political participation of citizens of Ukraine started in the process of discussing the idea of independence and the draft basic law of our state. However, concentration of main characters occurred during national political discourse, which subject field was defined by re-comprehension to essences, vector of the change and principles of operation of Ukraine's political system, bolted in the Constitution of 1996. In mid 1990s the political discourse in Ukraine gained the line and format of the game, which nature directs the person to visual perception of politicians, visual complicity, modeling mobilization of attention, which is always situational on its nature.

Key words: political participation, political discourse, independence of Ukraine, constitutional process.

УДК: 329

**© Віталій Семенко
(м. Чернівці)**

ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ ЯК ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

В статті досліджуються особливості та основні ознаки політичної партії. Детально проаналізовано її основні визначення, висновки видатних теоретиків, які займалися дослідженням політичних партій. Також показано зв'язок партій, як інституту посередництва між громадянським суспільством і державою. Виявлено основні теоретичні та методологічні підходи провідних вітчизняних та зарубіжних вчених до предмету аналізу. Як підтверджує світовий досвід, важливу роль у процесах змін сучасного світу відіграють політичні партії, тому також віддзеркалено їх роль в період трансформаційних, модернізаційних процесів.

Ключові слова: політична партія, демократія, політична система, партійна організація.

Політична партія як складова демократії у суспільстві і як одне з найважливіших досягнень цивілізації продовжує залишатися необхідним інститутом сучасного суспільно-політичного життя. У наш час є ряд робіт, які присвячені різним аспектам вивчення політичних партій. Основні визначення, особливості партії як інституту демократичного представництва, її ролі для держави та громадянського суспільства у своїх працях досліджували М. Вебер,

Р. Міхельс, М. Острогорський, Дж. Ла Паломбара, А. Панеб'янку, М. Примуш, Ю. Шведа, Т. Шмачкова та ін. Виходячи з актуальності та досягнень вітчизняної та зарубіжної політичної науки, автор ставить за мету вивчення політичних партій, їх поєднання з політичним життям суспільства. З огляду на поставлену мету, автор визначив такі дослідницькі завдання: розглянути основні визначення політичних партій; проаналізувати їх поєднання з демократичними цінностями у політичному житті.

У сучасний період політична партія є однією з найкращих форм участі конкретної людини в політичному житті [24, с. 234]. Історичний досвід людства доводить, що лише політичні партії можуть краще та дієвіше представляти інтереси народу [23, с. 95]. Партійність як феномен суспільного життя є постійним супутником державної організації [10, с. 50]. Партії ідентифікують, відбирають, формулюють та концентрують інтереси великих соціальних груп у сфері політичних дій, які адресуються як виборцям, так і урядам [22, с. 19]. Отже, політичні партії не лише виражають інтереси тих чи інших соціальних груп, а й активно беруть участь у формуванні цих інтересів [20, с. 100].